

Дзевелюк А. В., НУ «ОЮА»

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ КОДИФІКАЦІЇ М. Ю. ЧИЖОВИМ

У даній статті досліджується внесок М. Ю. Чижова в теорію кодифікації, співвідношення кодифікації і науки, а також основні вимоги, які пред'являються до кодифікації.

Актуальність теми даного дослідження обумовлена наступними обставинами. По-перше, тим, що на сучасному етапі розвитку вітчизняної правової науки, поряд з використанням досягнень західної цивілізації, все більшої актуальності набуває звернення до власної науково-правової спадщини, особливо творчості вітчизняних вчених-юристів дорадянського періоду. По-друге, необхідністю заповнення прогалин у знаннях про минуле вітчизняної правової думки, у вивченні історії формування та розвитку українського правознавства в їх значущості для сучасності. По-третє, тим, що воно присвячено теоретико-методологічній правовій спадщині несправедливо забутого вітчизняного правознавця, доктора державного права – Миколи Юхимовича Чижова (1853-1910) [про його біографію див.: 1, 2], з ім'ям якого пов'язано вивчення загальнотеоретичного правознавства в Імператорському Новоросійському університеті. Тим часом ідеї вченого до цих пір не стали предметом самостійного дослідження.

Метою цієї роботи є аналіз одного з аспектів науково-правової творчості М. Ю. Чижова, а саме – його поглядів на такі теоретичні питання кодифікації, як поняття, передумови, значення та особливості кодифікації, основні вимоги до її здійснення, роль законодавця в процесі кодифікації, співвідношення та взаємовплив кодифікації і правової науки.

Свої теоретичні міркування про кодифікацію М. Ю. Чижев починає із з'ясування передумов кодифікації. При цьому він пише, що «кодекси не являються творінням революцій, твором свавілля або філософської системи. Кодекси – це суть та результат прогресивного розвитку права відповідно до потреб суспільства» [3, с. 74]. Тим самим в числі передумов кодифікації вченим виділяються фактори двоякого порядку.

По-перше, це суто юридичні фактори, що проявляються в приведенні до порядку існуючі закономірності, у зведенні окремих закономірностей в одне ціле, в одну систему. Потреба такого роду дій зумовлена тим, що закони, видані в уривчастих формах, у народів досягли певної міри розвитку, проявляються у вигляді багатьох правових положень, створених в різний час, і при цьому важко уникнути протиріч, що «становлять справжню загрозу при застосуванні законів; звідси випливає неминучість перегляду законодавства, – неминучість приведення в гармонію положень, у творчості яких брали участь різноманітні фактори державного життя» [3, с. 72].

По-друге, на думку М. Ю. Чижова, кодифікації обумовлюються також станом державного життя народу, що складає результат поєднання трьох систем соціальних факторів: 1) інтелектуальних, 2) політичних і 3) економічних [3, с. 75]. Глибоке зворушення цих основних елементів, що входять в державне життя, викликає розбіжності з існуючими потребами суспільства багатьох закономірностей, які з часом стають не тільки марними, але й шкідливими. Ці, відживши свого часу положення, до формального їх вилучення з законодавства, природно, служать перешкодою. «Тому в певний період часу законодавець має звільнити від них позитивне право, подібно до того, як від зростаючого дерева відсікаються його засохлі гілки» [3, с. 72]. Отже, у суспільстві виникає потреба у загальних реформах в праві, які часто здійснюються появою кодексів.

Що стосується самого поняття кодифікації, то, на думку українського вченого, її слід відрізняти від консолідації. Якщо під консолідацією він розуміє зведення в одне ціле окремих постанов, виданих у різний час, у різних формах та редакціях, то кодифікація визначається ним як об'єднання окремих закономірностей діючого права в перероблену систему, проникненою однією спільною ідеєю, загальним духом. «Кодифікація передбачає переробку існуючого права на нових засадах, що змінює старе право і заснований на ньому юридичний побут народу. Вилучити з законодавства застарілі його частини, привести в гармонію частини, що збереглися, санкціонувати їх і дати їм через це нове життя, – ось завдання, що лежить у відому епоху на законодавцеві, що визначає і сам предмет кодифікації» [3, с. 72].

Як вважає автор – «кодифікація становить перетворення в праві», але «за допомогою кодексів законодавець не створює цілком нового права, а констатує лише здобуті результати, піддає їх перегляду і критичній оцінці, приводить до порядку, узгоджує їх між собою і встановлює єдиний закон» [3, с. 74].

За М. Ю. Чижевим, значення кодифікації у розвитку права велике і полягає в наступному: по-перше, з її допомогою з усієї маси законодавчого матеріалу виділяються і зводяться в одну систему ті положення, які мають бути визнані обов'язковими, по-друге, через кодифікацію, що встановлює внутрішню єдність у позитивному праві, усуваються суперечності і недоліки між різними законоположеннями; по-третє, кодифікація прагне переглянути позитивне право, змінити і поліпшити недосконалі законоположення згідно з потребами, що змінилися; по-четверте, через кодифікацію відкривається велика доступність законодавства суспільству і при кодифікації легше користуватися членам даного суспільства позитивним правом; по-п'яте, кодифікація, здійснена за сприятливих умов, дає неодмінно хороші політичні та юридичні результати, в тому числі твердість і постійність позитивному праву.

На думку М. Ю. Чижова, кодифікація не завжди необхідна і корисна і для того, щоб вона була дійсно необхідною і корисною, повинна відповідати наступним вимогам.

По-перше, оскільки «минуле, на підставі закону спадковості соціальних явищ, завжди зумовлює майбутнє», остільки кодифікація не веде до розриву сьогодення з минулим, не має виявляти зневаги до минулого, до історії юридичного життя та законодавства народу, тому що розвиток людського суспільства представляє одне ціле, частини якого нерозривно пов'язані один з одним, впливають один на одного.

По-друге, кодекси, прийняті в результаті кодифікації, повинні відповідати стану суспільства за змістом, формою та простором. Кодекси не вічні і абсолютно досконалими не можуть бути, вони мають відносну досконалість, можуть і повинні навіть за певних обставин підлягати перегляду. «Якою б повнотою і досконалістю не відрізнявся кодекс, він не може передбачити все в сьогоденні, а тим більше в майбутньому, а тому є тисячі питань, які залишаються не поміченими законодавцем, не передбаченими ним, і з якими доводиться мати справу суддям. І це тому, що закони одного разу видані залишаються в тому вигляді, в якому були написані, тоді, коли люди не перебувають у стані спокою. Поза кодексом, наскільки б не була досконала кодифікація, можуть існувати і існують додаткові правові положення, запозичені з справедливості, звичайного права, науки та судової практики» [3, с. 73].

По-третє, кодекс має містити в собі лише те, що може бути предметом законодавчого регулювання. Однак це не означає, «що все, що регламентовано законодавчою владою, з цієї єдиної причини може бути кодифіковано. Кодекси не повинні змішуватись з приватними законоположеннями і розглядатися, як збірники останніх. Передусім перехід зі стану закону на ступінь положення необхідно, щоб законодавство піддалося випробуванню і отримало розвиток за допомогою науки і судової практики, які здатні розкрити його переваги і недоліки. У кодекс всі положення зведені в чітку систему і як тільки вони увійшли до його складу, виключити їх неможливо без зміни цілого» [3, с. 77].

По-четверте, кодифікація повинна бути здійснена своєчасно, коли вона стала можливою і необхідною внаслідок прогресивного розвитку права. Кожен передчасний перегляд законодавства шкодить і затримує прогрес позитивного права. Для того, щоб кодифікація була дійсно корисною, необхідно, щоб різноманітні елементи законодавства досягли розвитку і принесли суспільству очікувані результати. Якщо ціллю кодифікації є встановлення гармонії, привести у єдність різні положення позитивного права, то вона може здійснитися тільки тоді, коли ця гармонія буде мати свою основу у громадських елементах.

По-п'яте, перш ніж звести закон у кодекс, треба його випробувати. Закон, не випробуваний наукою та судовою практикою, не повинен входити до складу кодифікаційного акту.

По-шосте, «в кодексі не повинні змішуватись наукові принципи із законодавчими постановами». Однак, наукові теорії, санкціоновані законодавчою владою, зводяться в юридично обов'язкові правила і не повинні підлягати змінам і навіть обговоренню до їх скасування. Отже, ці теорії, «внесені до кодексу, зупиняють безперервний і сприятливий вплив науки на законодавство, бо узаконюється та чи інша теорія, яка вважається обов'язковою для вчених-юристів. Якщо до кодексу вносяться наукові теорії, то вони створюють різні незручності і навіть небезпеку» [3, с. 77].

М. Ю. Чижев звертає увагу на дуже цікаву проблему – проблему про роль законодавця в кодифікаційному процесі. При цьому він задається питаннями: в якому положенні повинен знаходитися законодавець у процесі кодифікації? Чи повинна бути пасивною його роль? Чи слід поставити законодавця в таке положення, щоб він обмежувався тільки констатуванням результатів, даних розвитком права, зроблених внутрішньою силою? Відповідаючи на ці питання, вчений порівнює право з мовою народу, що розвивається разом з народом. Відомо, що в розвитку мови всіх цивілізованих народів наступають

епохи, коли письменники, силою своєї думки перетворювали мову свого часу. При цьому, охопивши різноманітні елементи слова, очищали, і розкривали всю красу слова, і тим самим створювали кодекси мови. Згодом вони стали законодавцями слова, і народ незабаром побачив у нових формах мови точний вираз, його способи мислити і відчувати. У праві відбувається те ж саме, що і в мові. Інакше кажучи, втручання законодавця у справи нововведень у законодавство не тільки можливо і корисно, а іноді навіть необхідно. Законодавцю не завжди доводиться чекати, поки зникне все старе у праві. Якщо крім старих положень, які існували довгий час, розвиток народного життя не може продовжуватись, то законодавець повинен внести зміни та доповнення до них. Коли нація розвивається прогресивно, без переворотів, без революцій, тоді дія законодавця обмежується головним чином (але не виключно) межами перевірки, приведення до єдності різних положень права. Зовсім інша роль законодавця, коли внутрішнім суспільним переворотом проводяться докорінні зміни в суспільстві; тоді для нового порядку речей необхідними є нові правила, які встановлюються новим законодавством. Роль законодавця в такому випадку стає активною і творчою.

На думку М. Ю. Чижова, революційні епохи несприятливі для кодифікації. При цьому під революцією він розуміє не тільки насильницькі і корінні перевороти, але й ті з них, які відбуваються приховано в звичаях та ідеях і викликають не меншу необхідність, як і перший, втручання законодавця. Зокрема, ту ж думку висловлювали й творці кодексу Наполеона. Вони зберегли з колишніх законів всі ті, які зв'язані з великими змінами, створеними в політичному ладі, або які здавалися їм самі по собі заслуговуючими переваги перед застарілими і непридатними узаконенню. Таким чином, у революційних періодах можна обійтися і без кодексів, обмежуючись тимчасовими законодавчими актами. Але потім кодифікація стає необхідною для узгодження нових ідей, вироблених під впливом революцій, з колишніми принципами. Для здійснення цього завдання недостатньо тільки переглянути законодавство, а потрібно, щоб законодавець зробив вибір між протилежними засадами, прийнявши на себе творчу роль у законодавстві.

Цікавими є погляди М. Ю. Чижова також на співвідношення і взаємовплив кодифікації і правової науки. Так, на думку вченого, кодифікація не може охопити право у всій його повноті і дати праву остаточну форму. Цілком кодекси ніколи не задовольняють життєві потреби. Отже, найповніші кодекси не в змозі все передбачити і служити достатнім керівництвом для правозастосовників. В силу зазначених причин «кодекси не можуть зробити науку марною і вхід

науки до кодексу відкритий». Звідси випливає постулат про те, що «наука повинна існувати поряд з кодексами» [3, с. 78].

Автор вважає, що наука має справу з кодексами «через призму вільного тлумачення та аналогій». По-перше, наука необхідна для застосування кодексів настільки ж, наскільки вона потрібна і при їх складанні. По-друге, наука, не обмежуючись цим, роз'яснює не тільки чинне право, але постійно сприяє до створення майбутнього права.

Кодекси не можна розглядати, як збірники положень, що складають останнє слово права. Вони не обмежують юридичну діяльність в основі нації, і наука виключає участь недосконалих законів і приймає нові; вона черпає свою енергію з наукових джерел.

Як ніколи актуальними сьогодні є такі висловлювання вченого: «Наука не може бути прикута до тексту законів; вона не застосовується тільки в межах легальності; вона вільна по відношенню до кодексу. Тексти законів ні в якому разі не складають формул, призначених до закріпачення науки. Констатуючи здобуті результати, тексти законів служать для науки точками опори для досягнення нових удосконалень, нових результатів» [3, с. 78].

Інший постулат вченого виражений наступним чином: «занепад науки права ніскільки не залежить від кодифікації». На його думку, кодекси не затримують і не затримали розвиток правової науки. (Як приклад вказується такий факт, що прусський кодекс антітрохи не завадив свого часу Савіні видати своє чудове дослідження «чинного римського права», не історичне дослідження, але дослідження, що відноситься до загального чинного права). У той же час вчений підкреслює, що «з виданням кодексів, підстави і точки опори для науки змінюються, і ось вона минає моменти сумніву, невизначеності, коливається в знаходженні для себе шляху, але раз останній знайдений, формули закону не можуть зупинити її подальшого розвитку» [3, с. 78].

Вищевикладене дозволяє прийти до висновку, що внесок М. Ю. Чижова в теорію кодифікації істотний. І розроблені ним положення щодо таких теоретичних питань кодифікації, як поняття, передумови, значення та особливості кодифікації, основні вимоги до її здійснення, роль законодавця в кодифікаційному процесі, співвідношення та взаємовплив кодифікації і правової науки зберігають наукову цінність і до цього дня.

Бібліографічний список:

1. Бабкін В.Д. Чижев Микола Юхимович / В.Д.Бабкін, І.Б.Усенко // Антологія української юридичної думки / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 2002. – Т.1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. – С. 222-224.

2. Самодурова В.В. Чижев Микола Юхимович // Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біограф. Словник. Т. 4. – Одеса: Астропринт, 2000. – С. 355-357.
3. Чижев Н. Введение в изучение права (Энциклопедия права): Заметки Ординарного Профессора Императорского Новороссийского Университета Н.Е. Чижева. – О. : Тип. «Русской Речи», 1908. – 274 с.

В данной статье исследуется вклад Н. Е. Чижева в теорию кодификации, соотношение кодификации и науки, а также основные требования, которые предъявляются к кодификации.

This article explores the contribution of N.E. Tchizhov's to the theory of codification, the ratio of codification and science, as well as the basic requirements that apply to codification.